

“På nio rökars håll”

En betraktelse över en bok av Mats Gärling. Text av Göran Eriksson.

“God litteratur bidrar till att förmedla respekt för andra människor”. (Amoz Oz, omtalad kandidat till Nobelpriset i litteratur). Detta citat belyser en av anledningarna till att Gärlings bok är god litteratur . . .

Denna betraktelse över Gärlings bok, vars fullständiga titel lyder: “Aktse, på nio rökars håll”, är ingen recension. Den är närmast ett försök att förmedla upplevelser vid genomläsning av boken och det hela blir därför en smula personligt.

Mats Gärlings bok är vacker. Man njuter av att hålla den i handen och man bläddrar i den med välbehag. Boken är tryckt på ett papper som gör de vackra blyerts-teckningarna rättvisa, teckningar som ackompanjeras en text som förmedlar stämningar från en kärv tillvaro i utmarkerna av vår svenska civilisation, närmare bestämt i Aktse vid porten till Sarek. Boken handlar om en same-släkt under tvåhundra år, från jägar- och nomadstadiet och genom nybyggartiden fram till våra dagar.

Gärling skriver i sitt förord att hans nyfikenhet på samernas utvecklingshistoria stegrades under arbetets gång och att han ville berätta om samer som blivit nybyggare vilket inte är så omskrivet i litteraturen. Det som sedan följer är i sanning ingen torr historiebeteckning.

Gärlings bok är ovanlig. Ovanlig i den meningen att natur- och människoskildring på detta vis närapå tillhör en förgången tid. Detta inte sagt så att texten skulle vara förlegad, nej tvärt om! Boken följer en berättartradition i andan av svenska naturskildrare som Svante Lundgren (som också omnämns i texten) och även Hans Lidman, m.fl. Det är bara det att denna berättarkonst annars verkar vara på utdöende.

Nåväl, Gärling håller sannerligen denna tradition levande samtidigt som han har sin egen stil. Närmast episkt berättar han om en släkt, ett folk och en kultur – nomadkulturen – som numera verkar vara ett dödsdömt stadium i civilisationsprocessen. Han väver en väv på stark och seg varp med inslag av många olika trådar. Ja, han väver även in guldtrådar, ty mellan rader av kalla fakta glimmar det av naturlyrik och poesi.

Respektfullt närmar sig Gärling ämnet och med vördnad berättar han om den gamla samekulturens gudomliga dalar, heliga berg, kultplatser och offerställen – somligt nu överdämt och bortschaktat av nutidens civilisation.

Ett myller av människor skymtar bland trådarna i Gärlings väv; jägare, nomader, shamaner, överstepräster, vargrännare, nybyggare, en och annan forskare också. Man rycks med i berättelsen och färdas på de uråldriga vandringsleder, “*mellan böljande berg och snöklädda toppar*”, där den människospillra som vi kallar samer levt och överlevt fram till våra dagar. Myter, skrönor och berättelser som Gärling samlat i trakten kring Aktse under många år blir som sanna när Gärling lyfter på den brokiga väven och låter det glömda ge sig till känna.

I korta hisnande ögonblick - på natten när månen “*är som ett gyllene snitt i det oändliga stjärnhavet*” och “*ljuset från vintergatan skänker en dunkelblå nyans över snön*” - kan man ana hur figurer ur sägnerna dyker upp. Färgstarka figurer som levt under villkor som en nutidsmänniska inte kan föreställa sig. Ett liv i en miljö som inte kunde betvingas utan som krävde anpassning och underkastelse. Vidskepelse och övertro på nåjkonster och besvärjelser låg nära till.

Rovdjuren betraktades som skadedjur och kampen mot dem pågick ständigt. Det gällde den egna eller rovdjurens överlevnad – bokstavligen – och man slås av vilken otrolig energi som lades ner på att jaga dem.

Många i slakten Länta var rovdjursdräpare av rang. I mitten av 1800-talet handlar det om vargjakter på långa, breda skidor där bytet jagades ifatt och dödades med spjut.

Ibland krävdes upp till en veckas jakt innan villebrådet stupade. Ändå lyckades man till den grad att vintrarna 1869-1871 var vargfria.

Gärling skriver: “*Det var människor av ovanligt grov kaliber som levde i de här bistra miljöerna, anpassade till ett liv i ständigt slit från morgon till kväll och mer eller mindre födda i snön med skidorna som underlag. Många blev också skidåkare av sällan skadat slag*”.

Livet i Aktse var inrutat efter årstiderna. Det var arbete jämt. Under vintern jagades och fiskades med nät under

isen. Det var huggning av ved och virke och resor till marknaden i Jokkmokk. På sommaren sköttes jordbruket på nybygget. Under sensommaren plockar man bär och fiskar mer än någonsin. Vår och höst får man besök av fränderna, nomaderna, vars renar strömmar kring nybygget. Sommartid färdades man till fots och vintertid åkte man skidor. Däremellan var perioder av ofarbarhet och isolering. Vägar fanns inte på tio mils håll.

Men civilisationsprocessen har sin egen logik. Nya tider drar in, med vägar, maskiner och fortskaffningsmedel. På sjöarna, snövidderna och i luften. Och som skapar lämningar av skyhöga väggar av sprängsten och betong.

Massturismen klampar på, ibland helt okunnig om de villkor som en gång har gällt och som fortfarande skulle gälla om inte det moderna samhället fanns bakom ryggen. Kontrasterna mellan då och nu blir stora. Man kan bara luta sig tillbaka och begrunda.

Man funderar om "civilisationens" intåg i Sveriges utmarker alltid har varit av godo. Visst, det omänskliga slitet, det som var en naturlig del av livet en gång, vill ingen nu levande ha tillbaka. Och som Sigurd Länta sa: "Tänk om skotern kommit för hundra år sedan! Förstår du vad folk och hästar skulle ha sluppit lida?"

Man känner den djupaste respekt för de människor som blott med sina händer, sin visdom och sin fenomenala anpassningsförmåga kunde leva i ett land som obarmhärtigt tar kål på den som inte underkastar sig villkoren.

Den här boken handlar om en avslutad epok men på något sätt kastar den även ett ljus över dagens hela mänsklighet. Klarar man att leva på dessa villkor kanske hopp för släktets överlevnad ändå finns?

Jag sträckläser boken på några kvällar. Kan inte lägga den ifrån mig. När jag så läst sista kapitlet, "Epilog", och lägger boken åt sidan är jag fylld av många tankar och känner en tomhet av det slag som bara goda böcker kan framkalla. Vår nutid känns så extrem när man just läst om en dåtid som verkar - ja, extrem. Här överträffar verkligheten dikten.

Vad var det för bok jag läste? Ett familjeepos? Drama-dokumentär? En bok i etnologi, historia? En riktig äventyrsbok var det i alla fall.

Boken kan läsas på olika sätt. På ett plan skildrar den egentligen svensk glesbygdspromatik i allmänhet trots att det är en enda ödemarksgård som står i blickpunkten.

Aktse blir modell för hela inre Norrland. Utvecklingslinjerna är gängse. Några generationer stampar fram ett nybygge ur marken, drivna av sin överlevnadsinstinkt och sina drömmar om att skapa något beständigt som kommande generationer kan leva på.

Detta nybygge kan symbolisera mycket. Likaså nybyggarna vars livsval resulterar i omänskligt slit och föga lön för mödan och ett kort liv dessutom. Kanske är kompensationen den frihet som det innebär att vara sin egen, om nu det kan kallas för frihet.

Så bryter utvecklingen fram och nybyggarna dör ut och gården faller i träda. Under tiden gör de sista nybyggarna krampaktiga försök att hålla kvar det som varit. Motvilligt lämnar den siste för att omslutas av den nya civilisationens ålderdomshem. De krafter som krävs för att hålla bygget i stånd kan inte mobiliseras. Gården avfolkas slutligen liksom delar av Norrland i övrigt har gjort. Vemodet griper den som söker förstå.

Jag reser mig och går fram till bokhyllan och tar fram boken "Stiglöst land" av Svante Lundgren från 1949.

Var det inte en same från Jokkmokkstrakten som följde Svante Lundgren till Könkämä? Jo, men visst var det så! Kapitlet om Könkämä slutar med ett brev från Svante Lundgrens färdkamrat, daterat 10 september 1946:

"Å du minns väl myggen när vi gick därna över Toipal. Man kunde ju int gå du fick halsen full . . . / . . . / Int kan du göra nån bok om den trakten å int tänker du väl fara dit nå mer".

*Hjärtliga hälsningar
Din vän Sigurd*

Det är alltså denne Sigurd Länta som Gärling porträtter i avslutningskapitlet i sin bok om Aktse.

Sigurd Länta, årsbarn med Hans Lidman, var då han följde Svante Lundgren till Könkämä fyllda 36 och i sina bästa år. Nu har jag fått lära känna denne legendariske man och hans bakgrund en smula, förutom att även han tyckte att myggen kunde vara besvärlig ibland – fast det senare framstår som en petitess i det stora hela.

Mats Gärling tilldelas Hans Lidman stipendiet 2009

Hans Lidman stipendiet 2009 tilldelas författaren och tecknaren Mats Gärling för sin debutbok "Aktse, på nio rökars håll". Boken är rikt illustrerad med Gärlings egna teckningar.

Mats Gärling föddes 1951 och är sedan dess bosatt i Stjärnhov, Södermanland.

Blyertsteckningen är grunden i hans konstnärskap och 2009 debuterade han med boken om Aktse där han under flera decenniers vistelse blivit förtrogen med dess invånare och samlade på muntliga berättelser. Gärling använder även arkivmaterial från Lule lappmark.

Hans Lidman stipendiet kommer att delas ut i samband med Sällskapetets årsmöte på Alfta Gästgiveri den 19 september 2009.